

ОБРАЗ РУСАЛКИ У ТВОРАХ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА У КОНТЕКСТІ ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ

Багатою скарбницею українського народу є його фольклор. Усна народна творчість містить у собі уявлення, погляди на життя, його ідеали та вірування, які формувалися протягом усього існування народу. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка подається таке пояснення народної творчості: "сукупність творчої діяльності народу, яка виявляється у різних видах мистецтва <...> найдавніші види усної словесності <...> акумулювали життєвий досвід народу, його філософію і мораль, релігійні уявлення, характер родинних і суспільних взаємин, історичну пам'ять <...>" [16, 489]. У листі до Ізмаїла Срезневського, один із харківських романтиків Левко Боровиковський у 1831 році писав: "Местная, роскошная поэзия народных песен, суеверный быт моих земляков <...> замысловатость поверий, суеверий – представляют богатое сокровище для Баллад, Легенд, Дум: это рудник нетронутый" [5, 208].

Усна народна поетична творчість завжди була джерелом для літературних творів різних часів, але найбільше зв'язок літератури та фольклору проявився у добу романтизму. "В період романтизму, – зазначається у літературознавчому словнику-довіднику Р. Гром'яка, – відбулося зближення фольклорної та літературної традиції, що виражалось у стилізації текстів під фольклорні зразки, запозиченні фольклорних сюжетів і символів" [16, 711]. Дослідник романтизму І. Айзеншток наголошував: "Фольклорні збірки того часу живили романтичні настрої в літературі, зміцнювали віру у можливість розвитку літератури на джерелах народної поезії" [1, 18].

Представники романтичного напрямку відводили фольклору особливе місце у своїй творчості. Як зазначав В. Погребенник: "Характер зв'язків українського романтизму <...> з фольклором визначався не тільки суб'єктивними письменницькими вподобаннями. Він був "санкціонований" ще й провідними естетичними ідеями доби, зокрема, концепцією фольклору як першооснови національної літератури <...>. Закоріненість українських романтиків у базовому фонді народної культури зблизила письменство з фольклором" [19, 6]. Дослідник М. Яценко також наголошував на тому, що: "фольклористика <...> для багатьох <...> діячів української культури 20–30-х років, стала тією галуззю знання, в якій були зроблені перші спроби поєднати теорію з практичними потребами розвитку нової української" [25, 10].

Діячі українського романтизму виступали збирачами народної творчості: легенд, переказів, вірувань, забобонів, народних пісень та казок, календарно-обрядової лірики. Це підтверджує і висловлювання О. Борзенка про те, що

романтики “<...> розглядали фольклор не лише як важливе джерело тем, перш за все як самобутнє віддзеркалення духовного життя народу <...>. Не випадково саме в період українського романтизму активізується збирання та вивчення фольклорних творів” [21, 6]. Фольклорні теми, мотиви, образи, структура, поетичні засоби широко використовувалися романтиками у своїй літературній творчості. Науковець П. Волинський так схарактеризував це явище: “Вони жадібно припали до джерел народної поезії і щедро використовували її естетичні надбання” [7, 3].

Українська усна народна творчість насичена легендами, повір'ями, забобонами. З-поміж чисельної групи фольклорних різновидів певна увага приділялась фантастичним оповіданням про демонологічних істот. П. Волинський зазначав, що звернення українських романтиків до народної фантастики зв'язане з різними обставинами, зокрема, з прагненням охопити нові сфери народного життя, з пориванням в загадкове та незрозуміле в житті й долі людей, з спробами художньо освоїти дійсність на основі ідеалістичного світорозуміння, що було властиве для більшості романтиків. При цьому науковець додає: “<...> українські романтики рідко заглиблювалися в сферу містичних видінь, а найбільше використовують народні легенди, демонологічні оповідання, народні забобонні вірування, поєднують фантастику з дійсністю, ставлячи її в рамки народного побуту” [7, 11]. М. Яценко також наголошував: “Записуючи і досліджуючи народну поезію, М. Максимович, М. Маркевич, І. Срезневський, Л. Боровиковський та ін. звернули увагу на твори, в яких відбивається щоденне життя народу <...> на повір'я і міфологію, звичаї, перекази та народні забобони” [25, 15].

Значного впливу української усної народної творчості зазнала і літературна діяльність харківського поета Якова Івановича Щоголева. На близьке знайомство поета з фольклором вплинули два фактори. Перший з них полягає в тому, що дитинство митця проходило у традиціях національного українського життя, на лоні мальовничої природи рідної Охтирки, у безпосередньому спілкуванні із народом, що глибоко запало у душу поета і викликало живий інтерес до здобутків пісенної творчості українського народу.

По-друге, на формування творчої індивідуальності Якова Щоголева мала вплив діяльність харківського романтичного гуртка. Дослідник творчості митця А. Каспрук наголошував на тому, що “формування естетичних поглядів Я.І. Щоголева <...> відбувається в цілком певному напрямі, визначеному літературними і ідейними принципами його університетських учителів” [11, 6], тобто поетів харківського кола, які високо поцінювали народну пісню, збирали та вивчали її, видавали збірки усної народної творчості. Під впливом харківських романтиків Яків Щоголев також починає захоплюватися набутками українського фольклору, вивчає фольклорні збірники, іноді і сам записував від селян народні оповідання та легенди. У ранніх творах поет прямо наслідував народні мотиви, образи, форму, а у зрілій ліриці творчо інтерпретував фольклорні елементи відповідно до тематики та завдань власної поезії, про це зазначав у своїй праці А. Каспрук: “<...> в збірках “Ворскло” і “Слобожанщина” використання

народнопоетичних образів іде вже не в плані примітивної стилізації, а в плані глибокого художнього переосмислення" [11, 36].

Питання творчого наслідування та обробки народнописенної творчості у поетичному доробку Якова Щоголева піднімалося майже в усіх наукових розвідках, присвячених вивченню життєвого та творчого шляху поета: М. Сумцов "Яків Щоголев" [цит. за: 24], О. Барвінський "Харківські і полтавські ровесники Квітки" [2, 202–228], В. Білецька "Етнографізм у творах Я. Щоголева" [3], М. Зеров "Непривітаний співець" [9], А. Каспрук "Яків Щоголів: нарис життя і творчості" [11], П. Волинський "Життя і творчість Я.І. Щоголева" [6], А. Погрібний "Яків Щоголів: нарис життя і творчості" [20], В. Погребенник "Фольклоризм української поезії (остання третина ХІХ–перші десятиліття ХХ століття)" [19], М. Бондар "Яків Щоголев" [4, 509–511], О.А. Лапко "Сюжети "народних оповідань" в поетичній обробці Якова Щоголева" [14], О.А. Лапко "Художня функція образу природи в поезії Якова Щоголева" [15]. Захоплення фольклором Яків Щоголев проніс крізь усю свою літературну діяльність. Беручи за основу народні перекази, митець творчо обробляв їх і вводив до своїх поезій. У нашій праці ми розглянемо прояви у творах Якова Щоголева народних демонологічних уявлень, зокрема зупинимося на романтичному образі русалки.

Зв'язок Якова Щоголева з фольклором високо оцінював П. Куліш: "Переймає він голос народної пісні, і із пісні бере основу свого компанування <...> своїм власним даром нас чарує" [12, 302]. М. Сумцов [24] у 1919 році в першому повному виданні творів митця виділив тематичну групу під назвою "Поєми. Балади. Колядки", сюди науковець відніс твори, які створені на фольклорній основі. І дійсно, народними повір'ями, легендами, міфами та забобонами сповнені поезії та балади письменника.

Творчості Якова Щоголева як і представникам українського романтизму притаманне, за визначенням В. Погребенника, "переведення міфо-фольклорних мотивів на реальний ґрунт життя українського села, "матеріалізація" демонологічних персонажів в естетично привабливих формах, колоритна, місцева фактура" [19, 14]. На цю характерну особливість творів міфологічної групи вказував і А. Каспрук: "Характерною рисою легенд, балад, фантастичних оповідань, поетично опрацьованих Щоголевим, є те, що поет надає фантастичним образам реальних рис. Але легенди і міфи при цьому, звичайно, не перестають бути легендами і міфами" [11, 96–97].

Серед низки фольклорно-міфологічних або демонологічних поезій детальніше зупинимося на тих, у яких поет, за визначенням В. Погребенника, використовує "сюжетну тематику народної "нижчої" міфології" [19, 13], тобто вводить у зображення таких міфологічних істот як русалки. П. Шафарик зазначав, що згадки про русалок можна знайти у найдавніших писемних джерелах: "Въ Кіевскій лѣтописи, котора на кѡнци 19 столѣтіА написана, и пригоды тогоже вѣка розказѡе, находитсА пѡдъ годомъ 1170 о рѡсалнѡмъ тыждни таковѡе оупомиѣньє: Въ годѡ 1170 занѡмѡгъ Владимірь на дню 10 МаА въ рѡсалнѡмъ

тыждни <...>. Въ рѣскѣй книзѣ, котора пѣдъ надписью: “Стоглавъ” церковий опредѣлениѣ Собора въ Москвѣ года 1551 въ собѣ заключаетъ заказѣютсѣ игры рѣсалье <...>. Ночью собирались мѣжчины, женѣины и дѣвы, та забавлялись розговорами, пѣнїемъ, игрою и танцами. Скоро же нѣчь прошла, ишли съ великимъ шѣмомъ до рѣки, гдѣ ноги собѣ оумывали” [22, 834–835].

І. Нечуй-Левицький у своїй праці “Світогляд українського народу” наголошував: “Між усіма міфами про другорядних духів український народ найбільше і найповніше розвинув міфи про русалок, може тому, що вода на землі грає найбільшу роль і найбільше зачепила народну фантазію” [17, 49]. Дослідник подає також і детальну характеристику цих міфологічних істот: “Русалки се богині земної води <...> дівчата або невеличкі дівчатка, діти-семилітки. Русалки дуже гарні з лица, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима <...>. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочують до смерті або тягнуть до себе у воду” [17, 47–48], “<...> народ вірить, що русалки то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Але був час, що дітей зовсім не хрестили, і можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі і блукали по ньому <...>” [17, 50]. В антології української народної творчості “Закувала зозуленька” подається таке пояснення: “Серед багатьох народів Європи залишилися легенди, перекази, балади й обрядові пісні, в яких згадуються мавки (нявки), віли й самовіли, русалки – стрункі зеленоокі й русокосі дівчатат у легкому прозорому вбранні, уквітчані водяними лілеями чи польовим зелом. <...> їх улюблене заняття – водити танки, а побачивши необережних юнака чи дівчину, що опинилися серед них, втягувати у свої ігрища і залоскочувати до смерті, через що русалок ще звали іноді “лоскотухами” чи “лоскотарками””. [8, 72].

У своїй статті “О русалках” П. Шафарик подає таку характеристику русалок: “На Бѣлорѣси дѣмають повсюдѣ, ѣо Рѣсалки сѣть бѣзѣ креѣненїѣ помершїи дѣти рѣски. Повѣдають ѣо Рѣсалки перѣдѣ зелеными или рѣсальными свѣтами по засѣвахъ снѣватись начинають, и съ рѣкоплѣсканьемъ слышно выкрикѣють: “Гого! Гого! дѣша зѣ соломѣнки! Матѣра мѣ сродила, а не окрестила!” <...> Въ нѣкоторыхъ сторонахъ Малорѣси царствѣе цѣлкомъ інша дѣма о початкѣ Рѣсалокѣ. По ихъ мнѣнїю, сѣть то оутоновшїи или оудѣшенныи невѣсти и самобѣйчицѣ. Нѣкотри оубарблѣють головѣ тростѣными вѣтками, иньи листьемъ: первшїи сѣть оутоплеиницѣ, дроги оудѣшенныи. По мышленїю Малорѣсинонѣвъ естѣ мѣсѣць солнцемъ потопильницѣ, котри въ ночи изъ воды вынирѣють и при свѣтлѣ его грѣютсѣ” [22, 847].

Народна пісня “На святій неділі” розповідає про трагедію життя дівчини-русалки:

<i>На святій неділі</i>	<i>Ей рано, рано</i>
<i>На білій березі...</i>	<i>Літа не вгадал.</i>
<i>Сиділа русалка...</i>	<i>Мене, молодую,</i>
<i>Ой я молодая,</i>	<i>Горечко приспіло</i>
<i>Літа не вгадала</i>	[8, 74].

В основу фольклорних творів покладено мотив зустрічі молодої дівчини чи хлопця із русалкою, і дуже часто ця зустріч закінчується загибеллю молоді, яку залоскотала русалка. Народна пісня “Ой біжить, біжить мала дівчина” яскраво ілюструє цей сюжет:

<i>Ой біжить, біжить мала дівчина, А за нею русалочка: – Та послухай мене, красно панночко, Загадаю тобі три загадки,</i>	<i>Як угадаєш – до батька пуцу, Не угадаєш – до себе візьму... Панночка загадочок не вгадала, – Русалочка панночку залоскотала [8, 73].</i>
---	---

Під впливом народних легенд та переказів, українські ромнатики у своїх творах звертаються до змалювання казкових русалок. Народним уявленням про річкових красунь відповідає образ русалок у поезії “Русалки” українського романтика Миколи Маркевича, тут подається опис цих міфічних істот та застереження для молоді:

<i><...> хто мертьв рожден, Кто умер младенцем и был не крещен, – Русалки того и манят, и лобзают, И в рожь, и в траву, и в листы наряжают ... Маня проходящих, и в траве укываясь,</i>	<i>В листах, по ветвях хохотливо качаясь На тройцын русалки сбегаются день. Растянутся цепью, толкнутся, топчут, Кудаются, ловят и в смерть защекочут [22, 106].</i>
---	--

У творчому доробку Миколи Костомарова є поезія “Мана”, у якій оповідається про гарних дівчин-русалок, які своїми піснями та танцями заманюють людей до себе в озеро:

<i>На луку іграється прийдуть Краснії дівки. Голубітимуть в волоссях З пролісків вінки. Їх одежа – вся укупі</i>	<i>Світова краса ... Затанцюють, заспівають, Поведуть танок; І зомлієш ти, небоже ... В озеро пурнеш! [22, 169–170].</i>
--	--

Твори про русалок є і у доробку Л. Боровиковського. Так, його поезія “Заманка” оповідає про веселу пісню русалок, які не знають турботи та лише бавляться: “Ми не бажаєм срібла, ні золота; / Танці та пісні – наша охота ... / Як рибка – в хвилях весело граєм; / Як пташка – в лісі пісні співаєм” [5, 79]. За цими веселощами кроються нотки смутку за втраченим життям: “Ліжка в світлицях щовком покриті – / Та ні з ким ліжка нам поділити <...>” [5, 79].

Яків Щоголев, продовжуючи традиції українських романтиків, у 70–90-х роках XIX століття у кількох своїх поезіях звертається до образу русалок. Це підтверджує і думка О. Білецької, яка вважає увагу до змалювання русалок у творчості Якова Щоголева “почасти як дань старій романтиці” [3, 135].

У своїх творах поет називає міфічних русалок “лоскотарками”. М. Бондар так пояснює назву цих фантастичних істот у поезіях митця: “<...> “Лоскотарки” (тобто русалки, здатні залоскотати того, хто купається в неурочний час)” [4, 510]. Лоскотарки Якова Щоголева, за словами О. Білецької “цілком відповідають народнім оповіданням про них. Лоскотарка – це втоплена матір’ю дівчина-дитина, сумна од того, що про неї не згадує мати. Вони заманюють до себе юнаків і потім їх залоскочують” [3, 136]. І. Айзеншток у так званій “Увазі до поезій Щоголева” [24],

уміщеній у повному збірнику творів Якова Щоголева, підготовленого М. Сумцовим, дає таке пояснення щодо поезій митця: “<...> в цій поезії Щоголев передав поетичні перекази українського народу про русалок. Народ до сього часу вірить, що в русалок повертаються немовлята, що знайшлися мертві, або вмерлі неоохрещені, а також потопельники, дівчата і молодиці” [24, 272].

Поезії Якова Щоголева “Лоскотарки”, “Лоскотарочка” та “Клечана неділя” піднімають досить своєрідну для романтичної літератури тему змалювання вірувань людей у нечисту силу. Як зазначає А. Каспрук: “Тема не нова і в українській, і в російській, і в світовій літературі. Але характерною рисою <...> є художнє поєднання реального й фантастичного в єдиній картині” [11, 72–73]. Розглянемо детальніше кожний з вище зазначених творів.

Балада “Лоскотарки”, написана Яковом Щоголевим у 1878 році, розпочинається описом мальовничої природи: “У блакитному безмір'ї / Сонце плине і палає; / Гори, ліс, луги і річку / Теплим світом обливає” [24, 74].

Але незвичайна тиша цієї дивовижної природи насторожує героя. В. Пільгук з цього приводу зазначав: “картини природи, зображені через емоційне сприйняття ліричного суб'єкта, стають тлом зустрічі із міфологічними істотами. “Мертву” тишу, що панує навколо, ліричний суб'єкт “Лоскотарки” потрактує як мовчання-передчуття фатальної зустрічі персонажа з русалками” [18, 19]:

*Округ тиша; все як мертве
І ніхто не йде нікуди;
Страшно в лузі на долині,
Страшно в горах, страшно всюди!* [24, 74].

Далі події розгортаються як у традиційних фольклорних творах: молодий юнак, що гуляв по долині, хоче скупатися у річці, але згадує застереження матері: “Щоб до річки не ходити, / Бо тепер Святки – Зелені / А в клечаную неділю / Лоскотарки понаскочуть / На того, хто піде в річку. / І до-смерті залоскочуть” [24, 74–75].

Юнак був заворожений чарівними лоскотарками, образ яких поет подає досить детально: “З очерету плинуть лади. / Очі їх – як Боже сонце; / Коси в'ються – наче хвилі; / Лона так до себе й манють, / Плещуть воду руки білі” [24, 75]. Не послухав матері хлопець, і його залоскотали русалки:

*Затремтів юнак з підмови,
Зхаяв матеріни ради,
Та й кинувся в безодню,
Де майнули дикі лади ...*[24, 76].

Сюжет поезії “Лоскотарки” відповідає фольклорній основі, народним уявленням про зустріч людини і цієї нечистої сили. На близькість поезії “Лоскотарки” з фольклорними джерелами вказував і дослідник творчості Якова Щоголева В. Погребенник: “<...> перше наближення до теми трагічної загибелі, краси і таємничості в “Лоскотарках” виявило відповідність народним уявленням” [19, 13].

Балада “Лоскотарочка” була написана Яковом Щоголевім у 1889 році, вона дещо відрізняється від попереднього твору, тому що, на відміну від традиційного фольклорного трактування, поет вводить до поезії власну інтерпретацію народного сюжету. В. Погребенник, високо оцінюючи цей твір, зазначав: “<...> балада “Лоскотарочка” виявила вищу автономність автора <...>. Він не будує твір традиційно на протистоянні людського та демонологічного світів <...>. На перший план виводить нереалізованого до зустрічі матері й дочки-русалки великого почуття взаємної любові” [19, 13]. Про це говорить й І. Айзеншток, пояснюючи зміст твору: “виявляє поет самостійне трактування повір'я, що не лучиться з народним: наперекір цьому останньому його “Лоскотарочка” не лоскоче матір до смерті, але просто дорікає їй за те, що вона забарилася й довго не приходила, і радить швидше йти до дому” [24, 278].

Героїня поезії, молода дівчина, гуляючи біля річки, зустрічається з міфологічною істотою:

<i>Дише тишою долина,</i>	<i>Чує: в airі з-за броду</i>
<i>Йде березняком дівчина;</i>	<i>Щось плеснуло темну воду, –</i>
<i>Вбаче клечання – ламас,</i>	<i>З жаху дівчина зомліла ...</i>
<i>Стріне квітку – вириває ...</i>	[24, 73].

Русалочка-лоскотарочка виявляється втопленою донькою героїні, біля річки відбувається зустріч матері і доньки: “<...> я та бідна / Сирота, що мати рідна / В очереті породила, / Нехрещену утопила ... / Забарилася ти, нене, / Не приходила до мене <...>” [24, 73]. А. Погрібний висловлює таку думку: “Чудово трансформує Щоголев народні мотиви <...>. Лоскотарочка (русалка) постає перед читачем не так у міфічно-романтичному світі, як у цілком земному, адже вона – “бідна сирота”, яку погубила мати з тяжкої недолі <...> романтична у баладі тільки форма; насправді ж у творі йдеться про один з тих сумних випадків, що ними рясніло сучасне поетові життя” [20, 129].

І саме тому, на відміну від усталеного фольклорного уявлення, у Якова Щоголева лоскотарочка не вбиває рідну матір, а лише докоряє їй:

<i>День до вечора гуляла,</i>	<i>Йди відсіть, моє серденько;</i>
<i>А про доню й не згадала!</i>	<i>Бо багато буде сварки,</i>
<i>Місяць хилиться низенько,</i>	<i>Як спливуться лоскотарки!</i>

[24, 73].

Закінчення твору символічне та трагічне: не витримавши горя, мати перетворюється на кущ калини біля берега. В. Погребенник так характеризує це: “Ультраромантичний сюжет про “темну силу” набуває під пером Щоголіва міжчасового звучання материнської скорботи. Втілюється вона в довершених образах баладного ліро-драматизму: мати перетворилась на кущ калини над річкою” [19, 13]. На символічному фольклорному образі наголошував і І. Айзеншток: “Щоголів скористував чудовий, глибинно-емоційний, поетичний образ народних пісень, де калина з похиленим до води листям символізує глибоку тугу жінки або дівчини” [24, 278]:

<i><...> Та й кущем калини стала.</i>	<i>Рідну доню ... Восени ...</i>
<i>От калина й виростає,</i>	<i>Кіроні ягід нахилиє</i>
<i>Літом низько опускає</i>	<i>В чисту воду й поливає</i>
<i>В чисту річку темне листя</i>	<i>Глиб кривицею своєю ...</i>
<i>І зове в своє захистя</i>	[24, 74].

Яків Щоголев у своїй баладі “Лоскотарочка” домислив фольклорний мотив про русалок-потопельниць, розвинувши думку про те, що через тяжку долю мати змушена була втопити свою дитину, яка потім перетворилася на лоскотарку.

Остання балада про лоскотарок написана у 1895 році і має назву “Клечана неділя”. У цьому творі розповідається про підготовку людей до святкування Зеленої або Клечаної неділі і про те, як мати забороняє сину ходити на річку, попереджаючи про небезпеку від русалок: “Цілий тиждень ти на річку / Не ходи ні в день ні в нічку! / Бо там грають з осокою / Лоскотарки під водою” [24, 82].

У баладі мати розповідає своєму сину про те, як лоскотарки заманюють людей до себе: “І почнуть цікаві лади / Підмовлять тебе до ради; / А потім, як вже обманять, / То в садки свої заманять, / Той порвуть тебе на шмаття, Щоб закидати в латаття” [Сум, 82]. Мати радить своєму синові і захист від русалок – грати на жоломійці, тому що, як зазначає О. Білецька: “свист як відомо, являється захистом від нечистої сили” [3, 136]:

*А тобі кажу, Андрійку,
Дми та дми у жоломійку,
Бо тобі одна робота,
Щоб тягти дуду до рота* [24, 82].

Проналізувавши твори Якова Щоголева присвячені змалюванню русалок, можна відзначити глибоку обізнаність митця у народних віруваннях та легендах. Віддаючи дань романтичній ліриці, поет подає у своїх баладах фольклорно-романтичні образи русалок-лоскотарок, але разом з тим творчо інтерпретує народні джерела, надаючи їм нового звучання, нових тем і мотивів. Перспективним для подальшого розгляду у цьому напрямі буде вивчення впливу календарно-обрядової поезії українського фольклору на творчості Якова Щоголева.

Література

1. Айзеншток І. Українські поети-романтики / І. Айзеншток // Українські поети-романтики 20–40-х рр. XIX в. – К. : Дніпро, 1968. – С. 7–64.
2. Барвінський О. Харківські і полтавські ровесники Квітки : Я. Щоголів / О. Барвінський // Історія української літератури. – Ч. 2 : Третя (народна) доба письменства. – Львів : Друкарня наукового товариства Шевченка, 1921. – С. 202–228.
3. Білецька В. Етнографізм у творах Я. Щоголева / В. Білецька // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України / [передмова, коментар В. В. Кравченка]. – Х. : Рух, 1924. – С. 123–142.
4. Бондар М. Яків Щоголев // Історія української літератури XIX століття : підручник : у 2 кн. / [М. П. Бондар, М. Г. Жулинський, Т. І. Гундорова та ін. ; за ред. М. Г. Жулинського]. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 505–522.
5. Боровиковський Л. Повне зібрання творів / Л. Боровиковський. – К. : Наукова думка, 1967. – 280 с.

6. Волинський П. Життя і творчість Я. І. Щоголева / П. Волинський // Щоголев Я. Твори. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1961. – С. 3–30.
7. Волинський П. К. Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах / П. К. Волинський. – К. : Радянська школа, 1963. – 52 с.
8. Закувала зозуленька : антологія української народної творчості : пісні, прислів'я, загадки, скоромовки : для ст. шкільного віку. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
9. Зеров М. “Непривітаний співець” (Я. Щоголів) / Микола Зеров // Зеров М. Твори : у 2 т. – Т. 2 : історико-літературні та літературознавчі праці. – К. : Дніпро, 1990. – С. 294–323.
10. Історія української літератури / [О. Барвінський]. – Ч. 2 : Третя (народна) доба письменства. – Львів : Друкарня наукового товариства Шевченка, 1921. – 429 с.
11. Каспрук А. Яків Щоголев : нарис життя і творчості / А. Каспрук. – К. : Видавництво АН УРСР, 1958. – 119 с.
12. Куліш П. Первоцвіт Щоголева і Кузьменка / Пантелеймон Куліш // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія : книга перша. – К., 1996. – С. 301–303.
13. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.
14. Лапко О. А. Сюжети “народних оповідань” в поетичній обробці Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 18. – С. 71–76.
15. Лапко О. А. Художня функція образу природи в поезії Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 14. – С. 96–104.
16. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
17. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз української міфології. – К. : АТ “Обереги”, 1992. – 88 с.
18. Пільгук І. Співець Слобожанщини / І. Пільгук // Щоголів Я. Вибране. – К., 1971. – С. 5–20.
19. Погребенник В. Ф. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX–перші десятиліття XX століття) : посібник / В. Ф. Погребенник. – К. : Юніверс, 2002. – 158 с.
20. Погрібний А. Яків Щоголев : нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К. : Дніпро, 1986. – 166 с.
21. Поезія українського романтизму / [укл. та передм. О. І. Борзенко]. – К. : ТОВ “Елібре”, 2008. – 480 с.
22. Українські поети-романтики. – К. : Наукова думка, 1987. – 592 с.
23. Шафарик П. О русалках // Зоря Галицька. – 1851. – Ч. 99. – С. 833–836. ; Ч. 100. – С. 845–848.
24. Щоголів Я. Твори : повний збірник з ілюстраціями / Я. Щоголів ; [упоряд. М. Сумцов]. – Х., 1919. – 287 с.
25. Яценко М. Т. Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. / М. Т. Яценко // Українські поети-романтики. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 5–36.

Анотація

У статті розглядається романтичний образ русалки у творчості Якова Щоголева. Відзначається зв'язок образів письменника з традиційними у фольклорних творах та поезіях харківських романтиків.

Ключові слова: образ русалки, романтизм, фольклор.

Анотація

В статье рассматривается романтический образ русалок в творчестве Якова Щоголева. Отмечается связь образов писателя с традиционными в фольклорных произведениях и поэзиях харьковских романтиков.

Ключевые слова: образ русалки, романтизм, фольклор.

Summary

There is romantic mermaid image is considered in the works by Yakiv Shchogolev in the article. The images relation of writer with the traditional images in folkloric works and poetries of Kharkov romanticists is marked out here.

Keywords: mermaid image, romanticism, folklore.

МОРЕ І ПРОСТІР

УДК 821.161.2.31

Заверталюк Н.І.,
доктор філологічних наук,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

МОРЕ І СТЕП ЯК ОНТОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСТВА У РОМАНІСТИЦІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У розвитку морської тематики в українській літературі простежується еволюція семантики образу моря – від означення простору пригод, подорожей в їхньому екзотичному вимірі (зокрема в ліриці межі ХІХ–ХХ ст.) до концептуального його насичення як парадигми гармонії – дисгармонії світу, психологічних, ментальних, соціальних аспектів соціуму і стану людини (поезія молодомузівців, Лесі Українки, М. Чернявського, романи “Андрій Лаговський” А. Кримського, “Американці” О. Досвітнього, “Чотири шаблі” і “Майстер корабля” Ю. Яновського, “Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших” М. Йогансена тощо). Своєрідність же, скажімо, національна зумовлена специфікою українського ландшафту: море на території України межує зі степом, вливається у його простори.

У статті “Блакитні вежі Яновського” О. Гончар, характеризуючи поетику прози Юрія Яновського, акцентує увагу на одній із найсуттєвіших рис ментальності українського народу: *“степові люди мають вроджений потяг до моря, з дивною силою воно зваблює степовика, заповнює своїм простором, вільністю, морською далеччю”* [1, 541]. Ця риса властива і Олеся Гончару як сину Дніпра і полтавського степу. Як письменник він у своїх творах сакралізує і степ, і море, використовуючи багатство тропів, актуалізуючи текст і підтекст образів-міфологем. Образи моря і степу у творах О. Гончара є втіленням відчуття краси і безмежності, з одного боку, а з другого, – небезпеки. Їх зображення екстраполюється на мотиви волі і боротьби, з акцентуацією в їхньому розвитку як хронотопічного виміру буття людини, її руху